

VZPOREDNO ANALITIČNO BRANJE ROMANOV *SEVERNI SIJ* DRAGA JANČARJA IN *PASTORALA* VLADA ŽABOTA

Naume Radičeski

Filološki fakultet "Blaže Koneski", Skopje

UDK 821.163.6-311.2.09 Jančar D.

UDK 821.163.6-311.2.09 Žabot V.

Primerljiva romana *Severni sij* in *Pastorala* se navezujeta na slovensko nacionalno romaneskno izkušnjo 20. stol. Jančarjev in Žabotov roman prebiram skozi prilagojen analitični objektiv in tako odkrivam predvsem poustvarjanje nekega klavstrofobičnega prostora, izpolnjenega s pričakovanjem in strahom. Ob nedokončnosti analitičnega branja teh del opozarjam tudi na pomembnost kreativnih sposobnosti recipienta.

sodobni slovenski roman, Drago Jančar, Vlado Žabot, *Severni sij*, *Pastorala*

The comparable Romanesque works of *Northern Lights* and *Pastoral* are closely related to the 20th century Slovene national novelistic experience. These novels by Jančar and Žabot are read through an analytically adjusted lens, through which we primarily detect the recreation of a terror-laden claustrophobic space full of expectation. The creative abilities of the recipient are of great importance with regard to the analytical issues that arise when reading these works.

Modern Slovenian novel, Drago Jančar, Vlado Žabot, *Polar Light*, *Pastoral*

Romana *Severni sij* in *Pastorala* sta ovrednotena kot kvalitetni literarni deli dveh pomembnih slovenskih prozaistov. Lahko ju štejemo tudi za kvalitativna pokazatelja razvoja slovenske literature v zadnjih letih 20. stol. Prek njiju lahko odkrivamo nekatere ilustrativne pojave in razvojne črte aktualnega slovenskega literarnega zemljevida, tako v povezavi z razvojem specifičnosti in vrednosti slovenske proze, kot, če ne še bolj, z razcvetom romana v slovenski literaturi ob koncu 20. stol., posebno v devetdesetih letih v t. i. »času romana« (Zupan Sosič 2003: 54). V prispevku bo pozornost usmerjena v individualno vzporedno in primerjalno analitično branje, ki ga ponujata ta dva, vsaj po mojem mnenju, medsebojno povezana in drug k drugemu večstransko usmerjena romana.

Tretji roman Draga Jančarja *Severni sij* (1984) se je na literarni sceni pojavil kot kvalitativna dopolnitev njegovega šest let po-

prej objavljenega in bržkone najbolj znanega romana *Galjot*. Roman Vlada Žabota *Pastorala*, ki je v tem kontekstu enako zanimiv, se je pojavil natančno eno desetletje kasneje (1994). Težko bi rekli, da sta romana nastala le na podlagi dotedanjih razvojnih procesov in izkušenj v sodobni slovenski literaturi. Intenzivna modernizacija slovenske literature v zadnjih dveh ali treh desetletjih 20. stol., posebno v prozi, je zagotovo povezana s subtilnejšim spremljanjem inovativnih vrednostnih modelov v evropskih literaturah, posebno v »bogati tradiciji srednjeevropskega romana«, kot se je glede Jančarjevega romana izrazil Claudio Magris (2006: 12). Vpliv evropskih inovativnih modelov na slovensko prozo se kaže že npr. v žanrsko sinkretičnih *Maskah* (1940) Juša Kozaka in malo kasneje še v romanu *Pomladni dan* (1953) Cirila Kosmača, pa tudi v Bartolovemu romanu *Alamut* (1938) in pripovedni prozi iz zbirke *Al Araf*

(1935). Od takrat in do izida romanov Jančarja in Žabota se je v literaturi rodilo še veliko novih kreativnih idej, vendar raziskovanje razvojnih tokov sodobnega slovenskega romana ne bo dovolj, če se želimo analitično približati Jančarjevemu *Severnemu siju* in v njem natančneje izluščiti subtilnejše ustvarjalne odtenke. Naj se ta roman še tako vključuje v tokove slovenske proze (Cesarec, Pogačnik 1991: 218), pa ob tem nič manj ne zaplove tudi v druge, bolj ali manj lastne tokove, ki so drugačni od nekoč modernih, vendar do konca stoletja skoraj že konvencionaliziranih, če ne celo banaliziranih in tradicionaliziranih vrednostnih norm.

Moje primarno in prostorsko nekoliko bolj odmaknjeno branje romana *Pastorala* Vlada Žabota lahko odkrije najprej in predvsem avtorjevo opredelitev za nespoštovanje kakršnih koli predhodnih norm in oblik. Hitro lahko ugotovimo, da ne odstopa le od prepoznavnih tradicionalnih vrednosti sodobne slovenske proze, temveč tudi od stilskih manir in strukturnih rešitev, značilnih za postmoderniste iz njegove generacije. To pomeni, da je treba brati drugače ali na novo oceniti ugotovitve, da je mogoče v *Pastorali* prepoznati tako personalne kot ambientalne povezave z romanom Florijana Lipuša *Zmote dijaka Tjaža* iz leta 1972 (Borovnik 2009: 444). Žabot in Lipuš sta se enostavno in brez vsakršnih ovir lotila »poustvarjanja« del nekaterih njunih predhodnikov. V tem smislu bi lahko rekel, da se oba samo izkustveno navezujeta na *Plebanusa Johannesa* (1929), delo njunega davnega, a izredno pomembnega predhodnika Ivana Preglja.

Jančarjev in Žabotov roman, ki ju zaznamujejo tudi sledi bolj ali manj znanih, bližnjih ali daljnih predhodnih romanesknih izkušenj, vsebujeta tudi veliko mero inovativnosti in usmerjenosti vase. *Severni sij* in *Pastorala* sta torej romana, ki sta podvržena individualnim branjem in individualnim razlagam. Recipient z analitičnimi predispozicijami, ki ju hoče pravilno »prebrati«, mora tudi sam vstopiti v dialog z njima in poskusiti

na različne načine na novo pojasniti dorečene pozicije in rešitve avtorjev.

Ob pozornem branju lahko hitro sprejem in potrdim že znane trditve, da je izredno gosto psihološko polnilo, ki je skoncentrirano v Jančarjevem *Severnem siju* in v Žabotovi *Pastorali* v znaku daljnosežne, v nekaterih stvareh nemara tudi prilagojene in dopolnjene, nadgrajene kafkovske izkušnje (Borovnik 2009: 448). Njen vpliv se je razširil precej dlje od kulturnega areala njenega nastanka in se v drugi polovici 20. stol. pokazal tudi v slovenski literaturi. Zdi se, da je *Severni sij* tesno povezan s prozo Franza Kafke, a ne zaradi tega, ker bi ta roman, katerega dogajanje je zgoščeno v Mariboru neposredno pred drugo svetovno vojno, vzbujal aluzije in primerjave s Prago v istem času. Niti ne samo zaradi družine inženirja Franja Samse (ki je bolj dekorativen kot aktivističen element literarnih oseb romana, a ravno kot tak nujen in povsem na mestu), čigar priimek in nacionalno poreklo sta enaka kot pri Gregorju Samsi v Kafkovi noveli *Preobrazba*. Veliko bolj kafkovski je namreč položaj Jančarjevega glavnega protagonista Josefa Erdmana, in sicer njegova izgubljenost v prostoru in kontekstu nejasnih stanj. V osnovi Žabotovega romana *Pastorala* pa ni samo kafkovska izgubljenost glavne protagonistke v še manj jasnem in popolnoma konfuznem prostorsko-časovnem ambientu, ki je tako zelo primerljiv s Kafkovim *Gradom*. Tu gre predvsem za »tipično tesnobno razpoloženje, [ki] družijo vsa Žabotova literarna dela« (Zupan Sosič 2003: 73). Nina je (veliko bolj kot Erdman) tujec v svetu, v katerem se nikakor ne najde, zato se umakne v naravo in tišino, v močvirja in temen gozd (ki sta znana že iz Žabotovih prejšnjih del *Bukovska mati* (1986), *Stari pil* (1989) in drugih), a bolj kot za iskanje zatočišča gre tu za odpor do zanjo nesprejemljivih norm v svetu, v katerem se ne more najti. Vse to je prežeto še z njenimi erotičnimi fantazijami in željami, zato ni nepričakovano, da Nina »z naravo vzpostavi

pristnejši odnos kot z ljudmi in jo doživlja resnično animistično« (Bukšek 2006: 49).

Obravnavana romana, ki sta nastala ob koncu 20. stol., nam nudita možnosti za nova kreativna in psihoanalitična branja ali ponovna branja dela slovenske romaneskne produkcije iz tega stoletja. *Severni sij*, ki je zanimiv tudi za naratološke raziskave (Peršak 1985: 1102–1106, Maleš 1987: 89–129), nam omogoča predvsem realno odkrivanje prostorsko-časovnih določnic, tj. romanesknega kronotopa, videnega kot uverturo v vzplamtevanje evropske civilizacije, ki jo Jančar zaznava izza roba zavesti nekaterih posebnih tipov izbranih posameznikov. Vse se začne s samo na prvi pogled tako enostavnim, specifičnim psihološkim raziskovanjem prostora. Njegov Maribor v začetku leta 1938 namreč »ni zapor in norišnica, mesto je za večino potnikov prehodna postaja na njihovi poti« (Jančar 1993: 20). K tistemu, kar bi za njega lahko bila »prehodna postaja«, pa lahko dodamo, da bi lahko bilo mesto – nek takšen prostor v takšnem času – za večino bralcev prava prehodna postaja v samo navidez običajnem, če ne celo banalnem, v bistvu pa precej nenavadnem itinerarju, prav tako samo navidez običajnih potnikov in sebeiskalcev, kakršne literatura resda tako išče kot odkriva že precej pred Jančarjem in Žabotom. Ob Žabotovi Nini, glavni protagonistki v romanu *Pastorala*, in Jančarjevem Erdmanu bi lahko naredili celo študijo o iskanju same(ga) sebe. Posebno analitično plodno bi bilo njuno vzporedno in primerjalno analitično branje z vidika izgubljenosti v prostoru in času. S svojo časovno nedoločenostjo in eksteritorialnostjo, v katerih se diametralno razhaja z Jančarjevim romanom, *Pastorala* vsaj na prvi pogled »dela« sebi v škodo, predvsem ko gre za njeno postavljanje na nacionalni ter tudi širši romaneskni zemljevid. Zaradi ugotovljenih specifičnosti se Žabotova *Pastorala* danes ne more natančneje opredeliti z relacijami umestitve modernega človeka v prostoru in času romana, v nasprotju s *Severnim sijem* pa

se težje osmišlja in dopolnjuje tudi skozi procese recepcije.

Romana, s katerima se ukvarjam v prispevku, izzoveta posebno zanimanje že z naslovnimi pojmi. Jančarjev *Severni sij* takšno pozornost izzove kljub temu, da gre za roman, ki mu niso tuje prevladujoče značilnosti dobro uveljavljenega psihološkega realizma, ki je prišel na sceno »eksistencialistične idejne podlage« (Maleš 1987: 130) v predhodnih obdobjih slovenske literature. Sintagma »severni sij« je primarno povezana z istimenskim naravnim pojavom, ki se je zgodil 25. januarja 1938, Jančar pa jo je v svoj roman uspel sugestivno vpeti tudi kot dejavnik za individualno in kolektivno norost. Lahko bi označevala tudi izredno gost, z eksplozivnostjo nabit kronotop. To je Evropa pred drugo svetovno vojno, je tista nizko spuščena svetloba, ki duši prostor in stiska človeka, je psihologija s strahom izpolnjene in ponorele predvojne atmosfere. *Severni sij* se bere tudi kot »svojevrstna patetična tomografija epohalne patologije, (kot) njena neizprosna radiografija« (Magris 2006: 12). Na tej liniji se z razširjenimi pomenskimi možnostmi na Jančarjev »severni sij« skoraj neposredno navezuje oziroma se z njim plodno primerja Žabotova »pastorala«. Ta je, v nasprotju s »severnim sijem«, zunaj objektivnih koordinat zgodovinskih dimenzij časa, vendar polna »bolne letargičnosti in počasnosti severa, pa tudi magije in skrivnostnosti mraka« (Radičeski 2009: 124). Zelo dobro je viden Žabotov proces povezovanja »motivov in učinkov grozljivega in erotičnega romana« (Zupan Sosič 2006: 88), ki se nadalje oblikuje v njegovem naslednjem romanu *Volčje noči* (1996). V tem smislu je zanimiva pomenska večplastnost, ki je le na prvi pogled lažje razvozljiva kot v *Severnem sijem*.

V primerjavi z »Jančarjevo neskrto medbesedilnostjo« (Maleš 1987: 128) Žabot v svojem romanu kreativno uporablja postmodernistične tehnike, ki optimalno in progresivno korespondirajo z vrsto njegovih predhodnikov v okviru slovenskega, predvsem

romanesknega konteksta. Takšno raven kreativne korespondence opazimo že ob ugotovitvi, da se očitno največji del njegovih recipientov nikoli ne bo mogel opredeliti, ali je s pojmom »pastorala« mišljeno brati/odkrihati aluzijo na nekdanjo idilično pastirsko igro (kar je odkril Franc Zadavec kmalu po izidu romana), kot v delih starih primorskih pisateljev, ali pa gre samo za običajen poduk katoliških cerkvenih pastirjev. Slednje posebno zaradi tega, ker je največji del dogajanja umeščen v ženski katoliški samostan ali vzgojni zavod. V vsakem primeru pa mislim, da ne moremo biti povsem zadovoljni le s temi pojasnili, temveč moramo še naprej analitično stremeti k nekemu širšemu pomenu ali nadpomenu tega pojma.

V precizni romaneskni milje, Maribor v predvojnem času, Jančar vpelje zunanjšega protagonista. To je avstrijski trgovski agent Josef Erdman, čigar družina je poprej živela v Mariboru. Z vsemi njegovimi psihološkimi predispozicijami je to »legitimni otrok evropskega novega veka« (Peršak 1985: 1108). V mestu njegovih najbolj zgodnjih otroških let naj bi se zdaj srečal s svojim poslovnim partnerjem, Čehom Jaroslavom Štastnim. Zavlačevano, vse bolj negotovo, če ne celo progresivno mistificirano srečanje junaka (kot tudi avtorja) privede do odkrivanja idejno in socialno različnih, a na nek način markiranih krogov mesta. To so zadovoljivi pogoji za razvoj tako modernega, v marsičem že dolgo znanega branja sveta, kot tudi bolj ali manj znanega tvorjenja in strukturiranja romaneskne snovi. Povsem drugače in – vsaj v moji sedanji recepcijsko-analitični seansi – veliko bolj nerazumljivo je ravnanje Nine, glavne protagonistke Žabotove *Pastorale*, ki je precej pasivnejša od Erdmana. Ponižujočega konca vseh njenih akcij in njihove neučinkovitosti (Bukšek 2006: 50) ni težko opaziti, bolj pa je zanimivo to, kar sem o Nini že ugotavljal na nekem drugem mestu, in sicer da »se nesrečno vrti v nenavadnih eksistencialnih prostorih in labirintih med sanjami in premaknjeno bolno zavestjo« (Radičeski

2009: 125). Zato se pravo in problematizirano analitično prebiranje *Pastorale* začinja, če ne celo izhaja iz dejstva, da v *Pastorali* ni niti približno določenega prostora niti približno določenega časa. Zato tudi Nina, za katero ne kot bralci ne kot tolmači ne vemo natančno (kot vemo za Erdmana), ne kdo je in ne od kod je, prav tako ne vemo (spet kot recipienti ali kot tolmači) niti od kod prihaja – vstopa, če ne celo vdira, v nekatere, posebno za »moderni« svet karakteristične prostore brezprostora in brezčasa.

Če preiskujemo kakšno od analitičnih ravni, na kateri bi z enako pozornostjo vzporedno in primerjalno lahko prebirali Jančarjev in Žabotov roman, tedaj bi se morali nujno ustaviti ob ustvarjanju ali vsaj poustvarjanju nekega kafkovskega, kot tudi rankomarinkovičevskega, klavstrofobičnega prostora, izpolnjenega s pričakovanjem, najbolj pa s strahom. Odkrivanje prostora in časa v obeh romanah na poseben, njima večstransko prilagajan in nikoli do konca prilagojen način vodi k spoznanju, da se mističnega, bizarnega, sanjskega, če ne celo somnambulnega kronotopa Žabotovega romana ne da povezati s stopničasto stopnjevanjem, a logičnim, realno osmišljenim, kreativno poustvarjenim in z umetniškim jezikom dorečenim, celo animiranim prostorsko-časovnim ambientom Jančarjevega romana. Vse to iz njega naredi »realistično in vizionarno« oziroma »baročno in metafizično knjigo« (Magris 2006: 12). Jančar, ki je v izostritvi karakteristik prostorsko-časovnih določnic navidez vzdržan, a zagotovo pozornejši, hkrati dopušča, da pridejo do izraza tudi kreativno-domišljajske zmožnosti bralca. V tem smislu veliko bolj, če ne najbolj izmed vseh avtorjev iz njegove generacije, izstopa Žabot. Ob dosedanjih, povsem solidnih analitičnih branjih, ki prepoznajo nedejavnost, kafkovsko pasivnost in prestrašenost glavne protagonistke iz njegovega romana, moramo biti pozorni tudi na ambientalno in psihološko postavitev te njene prestrašenosti in pasivnosti tako v času kot v prostoru. *Pastorala* pač zahteva domiselnega recipienta, ki bo kos avtorjevi domiselnosti.

Pri vzporedni analizi Jančarjevega in Žabotovega romana ne moremo mimo spoznanja, da poleg njune »predelave« prostora ali v skladu z njunim skoraj do konca nečitljivim dialogom s časom ustvarita in poustvarita tudi neko gosto, zapleteno, nerazvozljivo in konfuzno atmosfero. Atmosfera v Jančarjevem dogajalnem prostoru je podobna atmosferi pri Kafki, pa tudi pri Camusu in Marquezu. S Kafkovimi in Marquezovimi deli (*Kronika najavljene smrti*) je primerljiva posebno zaradi ubojev, ki se dogajajo na koncu romana. Tudi pri Žabotu niso izključene iste možne primerjave. Posebno s Kafko, kar so ugotovili skoraj vsi, ki so pisali o *Pastorali*. Njegovo usmerjenost h Kafki je Žabot potrdil v intervjuju Alojza Ihana, kmalu po izidu romana.

V prispevku pa ne smem pozabiti na pričakovanje bralca, ki se giba tudi na relacijah neke premaknjene pravljíčnosti. Posebno v okviru dogajalnega prostora. Jančar in Žabot ne moreta skriti posrednega vpliva najboljših mojstrskih delavnic in šol Dostojevskega in Kafke, zato je na teh ravneh tudi njuno primerjalno branje lahko res produktivno. Konec koncev tako »severni sij« kot »pastorala« predstavljata nenavaden svet in različice neke tako moderne kot univerzalne, a v duhu našega časa tudi univerzalno premaknjene antiarkadije. Za Jančarja bi to lahko bilo območje Srednje Evrope, če ne celo ves planet, za Žabota pa to ni le prostorsko-časovni ali nemara prostorsko-časovno premaknjen in nemogoč kos sveta. Njegova romaneskna antiarkadija se najbolj neposredno in vzorčno-posledično povezuje s svetom naše premaknjene, sanjske ali podzavestne, danes najbolj bolne, najpogosteje individualne, a pogosto tudi kolektivne percepcije sveta.

V Jančarjevem *Severnem siju*, v katerem je čutili povezanost s konkretnim prostorom in konkretnim časom, se poraja tudi nekakšna socialno-psihološka študija primarnega in sekundarnega časa. Jančar namreč obe, pri njem le rahlo zapleteni osnovni časovni dimenziji, tj. linearni in ciklični čas, združuje in ju obenem dogajalno animira preko literarnih oseb. Te prihajajo iz povsem različnih okolij,

a so kljub temu psihološko harmonične (tudi ko si nasprotujejo) ali vsaj kontaktibilne, zaradi tega pa tudi že harmonično disharmonične. Vsaj kar se tiče primarnega in konsequentno realiziranega dela romana, ki je povezan z Mariborom. Drugi del romana, povezan z Linzom, ki ostaja za glavno dogajalno sceno in se odkriva le nekaterim bolj inventivnim recipientom, ima epilogno funkcijo v razmerju z vsem predhodnim. Če pa bi hoteli v obravnavanem Jančarjevem romanu najti kakšno napoved kasneje nastale Žabotove *Pastorale*, bi morebitno nadaljnjo pozornost lahko obrnili tako k naslovnemu »severnemu siju« kot k Erdmanovi obsedenosti z veliko modro kroglo v božjih rokah (njegova najbolj živa slika iz otroštva, povezana s katedralo v Mariboru), pa tudi k pogovorom na okultistično-spiritualne teme v Erdmanovem novem krogu prijateljev.

V nasprotju z Jančarjevim romanom se zdi, da je v Žabotovi *Pastorali* vnaprej določeno in odločeno, da se v njej ne bo ustvaril, temveč samo odkrival nek popolnoma nov svet, svet iz neznanih globin zavesti, iz podzavesti preganjanega človeškega bitja. Specifika *Pastorale* je prav v tem, da je ta roman stopničasto, stopnjevalno dograjevan in niansiran, da ne rečemo doziran kot neke vrste »analitično-psihološka sonda« (Radičeski 2009: 124). Kljub tveganju, da bi zaradi tega roman postal analitično neberljiv, se ta fantazmagorična sonda spušča navzdol, vse do rizično zatamnjenih prostorov človeškega bitja, posameznika, šele potem pa, prek nje, tudi na raven kolektiva. Čas Žabotove »pastorale« bo morala (verjetno ne brez resnejših težav in dilem) določiti (ali si izbrati, kar bi bilo lahko še težje) bralčeva imaginacija. Tu je namreč na vrsti – prav on.

Viri in literatura

BOROVNIK, Silviya, 2009: Žabotova *Pastorala* v sobesedilu sodobne slovenske književnosti. Лидија Аризанковска (ур.): Трета македонско-словенечка научна конференција. Скопје: Филолошки факултет "Блаже Конески". 443–451.

- BUKŠEK, Nataša, 2006: *Pasivnost literarnih oseb v romanih Franca Kafke in Vlada Žabota*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- CESAR, Ivan, POGAČNIK, Jože, 1991: *Slovenska književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- JANČAR, Drago, 1993: *Severni sij*. Celovec, Salzburg: Založba Wieser.
- MAGRIS, Claudio, 2006: Magrisov pledoaje za Jančarjev Severni sij. (Prevedla Veronika Brečelj.) *Večer*, 29. 8. 2006. 12.
- MALEŠ, Branko, 1987: Mučnina – permanentno odkrivanje slobode. Drago Jančar: *Polarna svetlost. Pokladni roman*. Ljubljana, Zagreb: Cankarjeva založba, Nakladni zavod Matice hrvatske. 127–132.
- МИТРОВИЋ, Марија, 1980: *Магија приче. Драго Јанчар: Галијот*. Београд: Народна књига. 351–360.
- МОЈСОВА - ЧЕПИШЕВСКА, Весна, 2009: Мистеријата на чистото во романот *Пасторала* од Владо Жабот. Лидија Аризанковска (ур.): *Трета македонско-словенечка научна конференција*. Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”. 453–468.
- PERŠAK, Tone, 1985: Drago Jančar, Severni sij. *Sodobnost* 33/11. 1102–1109.
- РАДИЧЕСКИ, Науме, 2009: Пасторалните медитации на Владо Жабот. *Современост* 58/1. 124–126.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2003: *Zavetje zgodbe. Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor: Študentska založba Litera.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2009: Sodobni slovenski roman. Лидија Аризанковска (ур.): *Трета македонско-словенечка научна конференција*. Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”. 379–394.
- ŽABOT, Vlado, 1994: *Pastorala*. Celovec: Založba Wieser.